

Historia III
Uppsats 15 hp
HT 2009

Gustafsbergs barnhusinrättning - en internatskola för mindre bemedlade pojkar under perioden 1865-1885

**Författare: Erika Sandberg Offesson
Handledare: Jan Gröndal**

Abstract

Uppsatsen behandlar Gustafsbergs barnhusinrättning, en skola för pojkar som dessutom var Sveriges första internatskola. Syftet med uppsatsen är att undersöka vilka kriterier man hade på undervisningen på barnhusinrättningen från 1860-talets mitt och fram till mitten på 1880-talet samt vilka eleverna var som vistades där under den perioden. Detta görs utifrån frågeställningarna hur barnhusinrättningens stadgar såg ut under senare delen av 1800-talet, hur en kurs/läroplan under den aktuella tidsperioden såg ut och hur ämnena var fördelade, samt vilken bakgrund de elever som gick på barnhusinrättningen under den aktuella tidsperioden kunde ha och vad de ägnade sig åt efter examen från skolan.

För att kunna genomföra undersökningen användes tillgängligt arkivmaterial angående Gustafsbergs barnhusinrättning, framför allt på arkivet på Gustafsbergstiftelsen men även på Bohusläns föreningsarkiv.

Undersökningen visade att stadgan och kursplanen angav att eleverna skulle delas in i tre klasser, en nedre, en mellersta och en övre. Utifrån denna indelning placerades elever i åldrarna mellan 6-16 in, dock rädde särskilda krav på blivande elever som skulle bli antagna till skolan och likaså på intagna elever för att de skulle kunna examineras. Examinationerna kontrollerades utförligt. Undervisningen på skolan skulle motsvara det statliga läroverkets fem lägre klasser. Läroämnena som skulle ingå i undervisningen och dess fördelning är tydlig både i stadgan och i kursplanerna. Ämnena skulle fördelas på 32 timmar i veckan, då tillkom ytterligare timmar för vidare studier vilket innebar ett ganska pressat schema. Diverse olika kriterier ställdes således på de olika klasserna, men också på lärarna vilka förväntades följa uppsatta riktlinjer för hur de skulle arbeta när det handlade om tidsfördelning bland klasserna och gällande olika ämnen. Kvaliteten på undervisningen och lärarna eftersträvades av skolan att hålla hög klass för att ge eleverna chans till vidare studier.

Vilken bakgrund, och hemförhållanden, de elever som gick på barnhusinrättningen kom från blir tydlig med hjälp av barnhuslängden och ansökningar till barnhuset. Alla barnen hade gemensamt att de var fattiga och således kom från påvra förhållanden, de var alla hemmahörande i Bohuslän. Många gånger var det den enda lösningen de anhöriga kunde se för att ge barnet en chans till en framtid. Eleverna i undersökningen gick, i de allra flesta fallen, vidare till olika yrken som till exempel inom handel och kontor, länsman och sjöman. Vidare studier förekom också liksom emigrering till Amerika.

Nyckelord: barnhusinrättning, internatskola, skolväsen på 1800-talet, Gustafsberg barnhus.

Innehållsförteckning

1	Inledning.....	4
1.1	Syfte och frågeställning.....	4
1.2	Avgränsningar och metod.....	5
1.3	Källmaterial.....	6
2	Tidigare forskning och litteratur.....	7
3	Bakgrund.....	10
3.1	Barnhusinrättningen.....	11
3.2	Badorten.....	13
4	Undersökning.....	14
4.1	Skolstadga på Gustafsberg år 1865.....	14
4.2	Kursplan och läroplan för undervisningen 1868-1881.....	17
4.2.1	Kriterier för lärarna.....	18
4.2.2	Allmänna bestämmelser.....	19
4.2.3	Kriterier för nedersta klassen.....	19
4.2.4	Kriterier för mellersta klassen.....	19
4.2.5	Kriterier för översta klassen.....	20
4.3	Eleverna vid Gustafsbergs barnhusinrättning.....	20
4.3.1	Barnhuslängden.....	21
4.3.2	Elevansökningar till barnhuset.....	22
4.3.3	Hemförlovningslistor.....	23
5	Diskussion.....	24
6	Sammanfattning.....	26
	Käll- och litteraturförteckning.....	27
	Bilaga.....	29

1 Inledning

[...]Sedan Handelsmannen Knappe och dess Hustru i lifstiden Catharina Hegardt, efter sins emellan träffad Öfwerenskommelse, samt på sätt som med Lag öfwerensstämmen, gjordt den Testamentariska Författning om all deras Fasta och Lösa Egendom, hwarigenom den blifwit skänkt och uplåten til et å berörde deras Gård Baggetofta tilärnat Barnhus för fattige Magistrats-Personers, Handlandes och Handtverkares Barn, som der komma at njuta föda och nödig underwisning; så har uti ingifwen skrift bemälte Handelsman jämwäl i underdånighet anhållit, om Kongl. Maj:ts Nådiga Stadsfästelse å det til förwaltingen af berörde Barnhus författade Reglemente, lydande ord från ord som följer. [...] ¹

Barns villkor i vårt samhälle förr och nu skiljer sig väldigt mycket åt. Att ha möjlighet att gå i skola var ingen självklarhet, det var dessutom helt andra förutsättningar då än det är nu. Under 1800-talet förväntades inte gemene man kunna skriva, det var främst läsning som premierades och innantillkunskaper så som kunskaper i katekesen som kyrkans män lärde ut. Det var också en klassfråga då de lägre klasserna fostrades till lönearbete och rätten till en utbildning låg hos de högre klasserna. 1842 års folkskolestadga skulle ge den stora massan en möjlighet att förskaffa sig lite mer kunskap än de tidigare haft rätt till. Men hur såg verkligheten egentligen ut för alla barn som föddes i fattiga hem under 1800-talet eller för barn som var föräldralösa eller helt enkelt befann sig i ett hem som hade problem att ekonomiskt kunna försörja sina barn? Den här undersökningen ämnar ta reda på mer om en inrättning, grundad redan 1776, som hade bildats i syfte att verka som ett "Barnhus för fattige Magistrats-Personers, Handlandes och Handtverkares Barn, som der komma at njuta föda och nödig underwisning(...)"². Ett barnhus som var mer än bara en plats för förvaring eftersom undervisning ingick i vistelsen där och dessutom var högt prioriterat.

1.1 Syfte och frågeställning

Mitt syfte med uppsatsen är att ta reda på vilka kriterier man hade för undervisningen på Gustafsbergs barnhusinrättning i Uddevalla under senare delen av 1800-talet, närmare bestämt från 1865 och fram till 1885, och vilka eleverna var som vistades där under samma period.

Frågeställningarna som används i arbetet är dessa:

- Hur såg stadgarna ut för Gustafsbergs barnhusinrättning under senare delen av 1800-talet?
- Hur kunde en kursplan/läroplan vid Gustafsbergs barnhusinrättning se ut under senare delen av 1800-talet? Vilka ämnen läste man och hur var de fördelade?

¹ Granfelt Helge, *Gustafsbergs barnhus och badort jämte Gullmarsberg och underliggande egendomar*, 1926, s.240, bilaga I *Knapes av Kungl Maj:t fastställda testamente*.

² Granfelt, 1926, s.240, bilaga I.

- Vilken bakgrund kunde de elever som gick på Gustafsbergs barnhusinrättning under den aktuella tidsperioden komma från och vad ägnade de sig åt efter examen från skolan?

1.2 Metod och avgränsningar

Materialet från Gustafsbergs barnhusinrättning som finns bevarat i dess arkiv är omfattande och omfångsrikt. Inrättningen bildades redan år 1776 och var i olika former i full gång till år 1924 då den upphörde med skolverksamheten och endast kvarstod med underhåll och bostad för en del elever som fortsatte sin skolgång inne i Uddevalla stad. Att göra en fullständig undersökning över hela denna tidsperiod skulle vara omöjligt under den tidsram som en uppsats av detta slag innebär, jag har därför valt att inrikta mig på den senare halvan av 1800-talet eller närmare bestämt 1865-1885.

Skolans kursplaner har varierat genom åren och från 1850 inträder en så kallad nydaningsperiod, och senare också treklass systemet, varför det blir en naturlig avgränsning att undersöka den senare halvan av det århundradet. Det mångskiftande materialet i Gustafsbergstiftelsens arkiv innehåller också en mängd uppgifter som alla berör skolan. Uppgifter om samtliga inskrivna elever finns till exempel bevarade i barnhuslängder, kursplaner och annat material om det pedagogiska arbetet finns även det i stor mängd varför en avgränsning är nödvändig.

Metoden som använts i arbetet är granskning av texter i primärkällor i form av diverse handlingar i arkiven, både på Gustafsbergstiftelsen och Bohusläns föreningsarkiv med sitt tidningsarkiv. Genom att granska och analysera källorna ämnar jag komma fram till svar på frågeställningarna hur stadgarna såg ut för Gustafsbergs barnhusinrättning under senare delen av 1800-talet - närmare bestämt 1865-1885, hur en kursplan/läroplan vid barnhusinrättningen kunde se ut, vilka ämnena var och hur de var fördelade samt vilka barnen och deras familjer som var inskrivna på inrättningen var och vad de ägnade sig åt efter examen. Genom att även studera diverse litteratur i ämnet för att på så sätt, dels göra jämförelser med andra skolförhållande och barnhusinrättningar av annat slag, dels göra en översyn av skolans historia ur ett vitt perspektiv och även syna skolans roll i 1800-tals samhället, samt samla kunskaper och fakta om Gustafsberg genom den litteratur som finns att tillgå tillförs på så sätt arbetet en starkare grund och ett tillförlitligare resultat genom att denna undersökning understöds av den tidigare forskningen.

När det gäller undersökningsmetod och urval av eleverna har inte en statistisk undersökning med en kvantitativ genomgång av alla elever under den aktuella tidsperioden varit syftet att genomföra. På grund av de varierade uppgifterna gällande eleverna skulle en statistisk undersökning av hög validitet gällande samtliga elever under den aktuella tidsperioden inte vara möjlig att genomföra. Istället har 8 stycken elever nedtecknade i barnhuslängden, som är representativa för den aktuella tidsperioden, valts ut. Som komplement till detta har också ett antal ansökningar som inkommit till barnhuset undersökts och analyserats för att på så sätt bidra med ytterligare kunskap om vilka de elever var som antogs på barnhusinrättningen. De som valts ut har kunnat bidra med ett fylligt material för att visa på elevers bakgrund och vidare sysselsättning senare i livet, och får på så sätt representera ett större elevantal under

undersökningsperioden. Genom att välja ut dessa exempel av elever där informationen varit tydlig och även elever vars öde varit varierande ämnar på så sätt resultaten i undersökningen, på bästa sätt, återge vilka barnen var som var inskrivna vid skolan och deras bakgrund och framtida yrkesliv eller andra öden som väntade dem. Undersökningen, som således är av kvalitativ art, ämnar på så sätt ge en bred bild av hur undervisningen via kursplaner och stadga genomförts på skolan under 1865-1885 och av, under samma tidsperiod, inskrivna elevers bakgrund och yrkesval efter skolan. Det dagliga livet på skolan har utretts i tidigare undersökningar varför det inte blir aktuellt i denna uppsats.

1.3 Källmaterial

Källmaterialet till arbetet har jag funnit främst på två ställen, Gustafsbergsstiftelsens arkiv beläget på Gustafsberg i Uddevalla och Bohusläns Föreningsarkiv som finns inhyst på Bohusläns museum i Uddevalla. Dessutom har Gustafsbergsstiftelsen hemsida använts för viss information.

Gustafsbergsstiftelsens arkiv inrymmer ett stort källmaterial som spänner från 1700-talet till nutid. Allt källmaterial handlar inte om Gustafsbergs barnhusinrättning, även om det var huvudverksamhet, eftersom de även bedrev Gustafsbergs badort på platsen. Badorten var, trots att den var väldigt framgångsrik en period under 1800-talet, aldrig något man eftersträvade att utveckla i högre grad än barnhusinrättningen som alltid förblev huvudverksamhet och huvudsyfte med stiftelsen varför dess talrika material mer än väl lämnar utrymme till omfattande efterforskningar i detta ämne och således är till stor hjälp i denna undersökning.

Ett försvärande i användandet av källmaterialet har varit att en del av materialet inte är helt komplett, eller i vissa fall svårtydbart, varför det ibland varit svårt att utläsa detta handskrivna material. Vid de fallen som så varit anges detta i texten på undersökningskapitlet. Trots det anser jag att materialet fullt och gott är tillräckligt för undersökningen eftersom den stora övervägande delen av källmaterialet befunnit sig i gott skick.

Bohusläns föreningsarkiv förvaltar tidningsarkivet där tidningen *Bohusläningen* finns representerad. Hela 1800-talet finns representerat i ett otal artiklar som ger understöd till omfattande undersökningar. Genom att använda dessa källor får man en vidare inblick i händelser som skett vid barnhusinrättningen, frågor kring reglemente, förhållanden vid barnhusskolan, valda direktörer och anställd personal med mera, vilket således är till fördel för denna undersökning.

Till viss del har även ytterligare material kommit till nytta för undersökningen genom att det bidragit till att ge fler aspekter på skolförhållanden i allmänhet, och vid Gustafsbergs barnhusinrättning i synnerhet, under den aktuella tidsperioden och på så sätt hjälpt mig att skapa en helhetsbild och ett mer sammanhängande grepp om skolan och dess förutsättningar under 1800-talet. Vidare kommer källmaterialet presenteras närmare i undersökningen.

2 Tidigare forskning och litteratur

Skolhistoria med sina olika implikationer är ett mycket stort forskningsområde som kan angripas utifrån flera olika perspektiv. Omfånget på denna uppsats lämnar dessvärre inte utrymme till en närmare efterforskning av alla dess implikationer varför endast ett urval av den tillgängliga litteraturen valts ut, litteratur som fullt och gott fyller sina funktioner för denna uppsats och tillika bidrar med relevanta fakta om svensk skolhistoria och även en liten blick på en annan form av barnhusinrättning. Gustafsbergs barnhusinrättning var dessutom en form av internatskola, den första i sitt slag i Sverige. Någon annan direkt likvärdig inrättning som startade vid den tiden Gustafsbergs barnhus startade och vilken haft en liknade utveckling finns inte utan det är i de fallen vid senare tid bildade internatskolor som i den mån är att jämföra med. På grund av just det faktumet har jag i denna uppsats valt att inte utveckla den inriktningen närmare i form av studie av litteratur kring dessa internatskolor, mycket på grund av omfånget på uppsatsen vilket inte medger ett närmare studium av även den inriktningen.

I *Det pedagogiska kulturarvet* diskuterar Sven Hartman det svenska utbildningsväsendet, både i dåtid och nutid.³ Den svenska skolan bestod mycket länge av två, från varandra, helt oberoende undervisningssystem där ett riktade sig mot folkundervisning och ett som förberedelse för högre studier. De som skulle utbildas för högre studier var de som ämnades utbildas till präster eller någon form av tjänsteman. Samordning mellan dessa systemen påbörjades så sent som vid tiden för andra världskriget. De olika systemen har också präglat de olika lärargrupperna och deras status.⁴

Barnens lärande pågick, i allra högsta grad, redan innan lärande associerades med pedagoger av olika slag, menar Hartman. Man fick lära sig genom att delta i olika göromål och på många sätt fostrades man till sina framtida liv och yrkesval. Ett visst konkurrensförhållande fanns mellan familjernas intressen ur en ekonomisk aspekt, barnen medverkade till och utförde arbeten som var till hjälp för familjerna, och kravet sett ur en samhällssyn på allmän skolplikt.⁵

När det gäller överklassens barn skriver Hartman att det var hemundervisning som från början var aktuellt, antingen via föräldrarna själva eller en informant eller guvernant. Adelspojkar skickades sällan till gymnasieskolor utan hade sin handledning av informatorerna.⁶

Den tidigaste folkundervisningen stod kyrkan för. Katekesen var viktigt och den skulle människorna studera för att kunna, först rabbla utantill, och sedan även läsa och referera till. Så kallade husförhör skedde där prästerna kontrollerade hur väl hushållen kunde katekesen. Prästerna var de som fortsatte att fungera som lärare under lång tid.⁷

1842, skriver Hartman, kom beslutet om en folkskolestadga och införandet av en folkskola. Den tillkom efter en långvarig politisk strid och det var prästerskapet och bönderna som motsatte sig densamma. Hur som helst så var det kyrkan som anbefalldes att vara huvudman för lärarutbildning och skola och kyrkans värderingar var de som präglade folkskolan de första 75 åren. Skolor skulle byggas med egna medel från socknar och församlingar, vilket skulle visa sig

³ Sven Hartman, *Det pedagogiska kulturarvet*. 2005, s.17.

⁴ Hartman, 2005, s.17-18.

⁵ Hartman, 2005, s.18-19.

⁶ Hartman, 2005, s.22-24.

⁷ Hartman, 2005, s.24-30.

inte alltid vara alldeles lätt att få genomfört. Nu var det alltså staten som tog ansvar för medborgarnas utbildning, näringsklassen med bland annat hantverkare och bönder hade tidigare ansetts få agera i egna intressen medan den offentliga klassen med präster och tjänstemän hela tiden haft statens stöd. Folkskolestadgan inledde ett betydande systemskifte för landets folkundervisning då det nya systemet byggde på anställning av utbildade lärare och skolplikt. Förhållandena var dock inte alltid de bästa då klasserna var mycket stora, skolvägarna var långa, det folkliga motståndet var stort, närvaron låg, skolutrymmena kalla och lärarnas förutsättningar allmänt dåliga. Folkskolereformens införande hade fått en svajig och osäker start med många motgångar.⁸

Grunden till det moderna Sverige, i form av ett demokratiskt styrt välfärdssamhälle och industrialism, anlades under 1800-talet. För skolans del var det naturligtvis obligatorisk folkskoleundervisning som bidrog till skolans modernisering. Om detta skriver Gunnar Richardson i *Svensk utbildningshistoria - Skola och samhälle förr och nu*.⁹ Vidare menar författaren att de stora förändringarna det svenska samhället upplevde under det århundradet till stor del kunde genomgå tack vare utbildning och forskning som ett relativt effektivt och väl utbyggt skolsystem bidrog till. Utan de förutsättningarna torde det, menar Richardson, inte varit möjligt med en sådan förändring till industristat från bondesamhälle som Sverige gick igenom på 1800-talet. Ett samhälle som befinner sig i en sådan utveckling gör i sin tur sitt för att omdana skolan och anpassa den efter nya behov i samhället.¹⁰ Uppbyggandet av en skolorganisation pågick under de närmaste decennierna efter folkskolestadgans införande 1842 och bidrog till en så kallad normalplan 1878 och en ny folkskolestadga 1882, vilket blev den uppbyggnadsperiodens slut. Allt detta fick till följd att två skilda skolsystem var i bruk, nämligen en kommunal folkskola och ett statligt läroverk. Ända fram till 1950-talet var ett av de viktigaste åliggandena att förvandla parallellskolsystemet till ett enda samordnat skolsystem.¹¹

Om de två olika skolsystemen som kom att uppstå skriver också Åke Isling i *Vägen till en demokratisk skola. Skolpolitik och skolreformer i Sverige från 1880- till 1970-talet*. Författaren diskuterar där kring det faktum att läroverken var det fint att sända sina barn till, de hade starka traditioner och bättre status medan folkskolorna såg mer som en fattigskola för bönder, arbetare och hantverkare och liknande. Detta var naturligtvis något som bidrog till det tvådelade systemet i skolväsendet, ett system som bekant hängde kvar en lång tid.¹²

I en doktorsavhandling av Lars Petterson, *Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham*, kan man läsa om hur Sverige under 1700- och 1800-talen hade en viss förbindelse med det brittiska undervisningsväsendet så till vida att det så kallade växelundervisningssystemet kom att användas i vårt land vilket kom att påverka folkundervisningens utbredning här.¹³ Växelundervisningssystemet, skriver Hartman, innebär att läraren undervisar ett par elever som

⁸ Hartman, 2005, s.39-44, 148-149.

⁹ Gunnar Richardson, *Svensk utbildningshistoria - Skola och samhälle förr och nu*. 1977, 2004, s.51-54.

¹⁰ Richardson, 1977, 2004, s.53-54.

¹¹ Richardson, 1977, 2004, s.55-62 samt Hartman, 2005, s.88-90.

¹² Åke Isling, *Vägen till en demokratisk skol. Skolpolitik och skolreformer i Sverige från 1880- till 1970-talet*. 1974, s.23-29.

¹³ Lars Petterson, *Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham. Utvecklingslinjer i svensk folkundervisning mellan feodalism och kapitalism, 1809-1860*. 1992, s.76-80.

sedan efter det undervisar andra.¹⁴ Petterson diskuterar vidare hur det kan tyckas orimligt att ha den brittiska folkskolan som vår svenska förlaga eftersom det i England så sent som 1870 antogs en första skolstadga. Dock hade den svenska folkskolan som institution funnits sedan länge och stadgan som antogs vid den tiden verkade till att staten skulle komplettera det som saknades via de frivilliga sammanslutningar som funnit sedan 1810-talet.¹⁵

Just växelundervisningssystemet är något som användes på Gustafsbergs barnhusinrättning, vilken Helge Granfelt skriver om i *Gustafsbergs barnhus och badort*.¹⁶ I början av barnhusinrättningens historia, 1700-talets senare halva, var detta brukligt medan man i senare tider, 1800-talets mitt och framåt, anställde först en till och sedan ytterligare en lärare för att underlätta arbetet för den ensamma läraren som det tidigare hade varit brukligt att man hade.¹⁷

På Gustafsbergs barnhusinrättning, skriver Granfelt, hade en grundförutsättning redan från början hos grundaren av inrättningen varit att man skulle tillhandahålla de bästa lärarna som gick att få tag på. Man ville försäkra sig om att lyckas värva dessa genom att ge dem bra förutsättningar och "en gynnad undantagsställning"¹⁸. Lärarna som verkade vid barnhuset var från början prästvigda, så som var brukligt inom skolan. De tillskansade sig, efter ett visst antal års tjänstgöring på barnhuset, privilegier i form av förtur till vissa kyrkliga tjänster som till exempel kyrkoherde. Genom dessa privilegier ville man locka duktiga kandidater att söka tjänst på barnhuset. Läraren kunde på så sätt med fördelaktighet inneha lärartjänsten på skolan och sedan vara förvissad om en fortsatt karriär inom kyrkan under fördelaktiga förutsättningar. Senare under omstruktureringarna, och i och med skolans förändringar, blev förmånerna efter en viss tids tjänstgöring vid barnhuset istället att lärarna fick tillgodoräkna sig densamma och att tjänstgöringen skulle ingå i tillgodoräknande av pension om de fullgjort kompetensvillkoren för adjunksbefattning vid de statliga läroverken. Även folkskollärarna som var anställda vid barnhuset fick så småningom tillgodoräkna sig samma villkor som om han varit anställd vid folkskola när det gäller rätt till pension och tillgodoräknande av tjänstear.¹⁹

Barnens förutsättningar på skolan var förhållandevis goda. De hade långa dagar, vilket var brukligt i skolorna på den tiden. Pojkarna på skolan togs om hand både utbildningsmässigt men även ur den aspekten att de hade tak över huvudet och mat på bordet. En före detta elev redogör i Granfelts bok om livet på barnhuset. Han skriver bland annat "som 8-årig parvel hade jag på hösten intagits å skolan, sedan min fader under sommaren avlidit och stora omvälvningar försiggått inom vår familj"²⁰. Stiftaren av barnhuset, Anders Knape Hanson, hade i sina kriterier angett att man ämnade hjälpa pojkar som hade goda förutsättningar för studier, alltså så kallat läshuvud, och även att dessa pojkar skulle komma från fattiga hem där fäderna var till exempel hantverkare, handlare och liknande, samt att de skulle härstamma från Bohuslän.²¹ Granfelts efterforskningar kommer att presenteras vidare i bakgrundskapitlet.

¹⁴ Hartman, 2005, s. 41.

¹⁵ Petterson, 1992, s.76.

¹⁶ Helge Granfelt, *Gustafsbergs barnhus och badort - jämte Gullmarsberg och underliggande egendomar*, 1926, s.28-29.

¹⁷ Granfelt, 1926, s.29-30, 138-141.

¹⁸ Granfelt, 1926, s.67.

¹⁹ Granfelt, 1926, s.60-61, 67-69.

²⁰ Granfelt, 1926, s.214.

²¹ Granfelt, 1926, s.27-33, 214-215, 222-230.

Allmänna barnhuset i Stockholm, vilket förvisso också hade ordet barnhus i sitt namn, där det rådde lite andra förutsättningar än det gjorde på Gustafsbergs barnhus är ändå av intresse för denna undersökning. I antologin *Barnhus. Om räddningsanstalter, barnhem, idiotanstalter, uppfostringsanstalter i Norden från 1700-talet till våra dagar* (med redaktör Kajsa Ohrlander) beskrivs hur förutsättningarna och barnhusets roll skiftat under årens lopp. Sedan dess start, redan på 1630-talet, associerades barnhuset under mycket lång tid med övergivna, oäkta och fattiga barn. Det fungerade som upptagningshem för dessa barn som skulle vidare till fosterhem. På 1930-talet övergick det från att ha varit ett barnhem till att fungera som ett socialt institut som stödjer forskning om barn och informera om barns situation.²²

Nu var det ändå inte så att Allmänna barnhuset bara var en förvarings- och tvångsarbetsinrättning på äldre tider. Undervisning var en viktig del, då speciellt kristendomsundervisning, även om det, i alla fall till en början, mestadels var arbete som gällde. Detta till skillnad från Gustafsberg där undervisning var huvudsyftet.²³

Allmänna barnhuset hade också som huvudsyfte att vara ett barnhem på lite andra grunder än Gustafsbergs barnhus som hade som huvudinriktning att ta in barn som hade mindre bemedlade fäder, eller avlidna fäder, ur en viss social tillhörighet. Även det faktum att de på Gustafsberg hade som krav att pojkar skulle ha goda studieanlag samt härstamma från Bohuslän skiljer de båda inrättningarna åt.

3 Bakgrund

Här ges en bakgrund till Gustafsbergs historia, både som barnhusinrättning och havsbadort.

Gustafsberg fick sitt namn år 1774, innan det kallades platsen för Baggetofta och var då renommerad för sin surbrunn. Platsen finns även omtalad under namnet Arbol ännu längre tillbaka i tiden, under 1400-talet, men var då inte omnämnd för sin brunn.²⁴ År 1766 köpte en man vid namn Anders Knape Hanson landeriet Baggetofta. Knape var en förmögen handelsman och skeppsredare i Uddevalla som tillsammans med sin fru Catharina Hegardt testamenterade sina tillgångar för uppförandet av ett barnhus, eller med andra ord en form av internatskola. Barnhusstiftelsen fick namnet Gustafsbergs barnhus, nuvarande Gustafsbergsstiftelsen, efter den dåvarande konungen, Gustaf III, och började sin verksamhet 1776 och stängdes 1924.²⁵

Anders Knape Hanson var, som nämnts, en framstående och förmögen man i Uddevalla, dock föddes han inte rik utan hade enligt uppgift en ganska fattig uppväxt. Den tid då han instiftade barnhusstiftelsen var en tid då staden på många sätt blomstrade och inte en tid av nödår med svår ekonomisk situation för den stora massan. Det är alltså inte av den anledningen som Knape får idén till en organisation av detta slag. Snarare är det så att de goda tiderna hjälpt till i Knapes

²² Kajsa Ohrlander, redaktör, *Barnhus. Om räddningsanstalter, barnhem, idiotanstalter, uppfostringsanstalter i Norden från 1700-talet till våra dagar*, 1991, s.5, 13-16.

²³ Ohrlander, redaktör, 1991, s.13-15, 16-23.

²⁴ C. Vilhelm Jacobowsky, *Gustafsberg - Sveriges äldsta badort*, 1958, s.9-11.

²⁵ Jacobowsky, 1958, s.11. Se även Granfelt, 1926, s.79-81.

förvärvande av sina tillgångar och det är av denna anledning stiftelsen kom att inrättas med dessa medel. Under denna tid var det upplysningens tid som var gällande. Man hade börjat uppmärksamma det stora dödsantalet bland spädbarn och också att de till stor del kom från enklare förhållanden med föräldrar ur de lägre samhällsskicken. En allmän medkänsla för dessa barn och en önskan att ändra dessa missförhållanden fanns i samhället och så även hos Knappe som det förefaller. Knappe och hans fru var dessutom barnlösa och även detta kan ha påverkat deras beslut att skänka sin förmögenhet till detta ändamål.²⁶

3.1 Barnhusinrättningen

Barnhusinrättningen instiftades alltså för pojkar, inga flickor kunde antagas, och de skulle dessutom komma från en speciell bakgrund - nämligen "medelklassen", eller ett av de lägre stånden, som Knappe själv från början tillhörde. "Fattiga magistratspersoners, handlandens, och hantverkarens barn"²⁷ var de barnen som skulle beröras. Trots detta var de intagna barnen vid skolan från samtliga stånden, det som utmärkte dem var att de kom från medellösa familjer eller var föräldralösa. De skulle även komma från landskapet Bohuslän, och det kriteriet är viktig även idag när man delar ut stipendier som är den kvarvarande formen för stiftelsens verksamhet när det gäller undervisningsdelen. Flickor kunde, som nämnts, alltså inte bli inskrivna vid inrättningen. Däremot kunde de ansöka om så kallat gratialstöd, en form av utbetalning till stöd för undervisning eller helt enkelt stöd för levnadskostnader för familjerna. Förutom att bli intagna vid inrättningen kunde även pojkar få stöd för inackordering i familjer, vilket för övrigt hade varit Knappes ursprungsidé. Han skilde också mellan de studiebegåvade och de som inte var det. Trots medömkan om de som inte hade lika goda förutsättningar för studier riktades det huvudsakliga stödet till de som uppvisade begåvning och pojkarna som blev antagna till skolan kunde få stanna upp till sexton års ålder till skillnad mot de som var inackorderade och bara fick stöd tills de fyllt tolv år. När pojkarna antogs till inrättningen skulle de vara som yngst sex år gamla.²⁸

Barnhusinrättningen drevs av en direktion med en direktör, numera fungerar direktören och direktionen bland annat som förvaltare av Gustafsberg och dess kulturarv, men också med utredningar över och utnämningar för de stipendier som än i dag delas ut av stiftelsen. Knappe var noggrann när bestämmelserna för inrättningen instiftades och direktionen hade tydliga föreskrifter att följa, inte bara när det gäller de intagna pojkarnas ålder utan även undervisningsstandard och ämnen samt lärarnas kompetens och andra, för inrättningen, väsentliga frågor. Knappes testamente med alla föreskrifter fastställdes av det Kungliga Majestätet och var således korrekt förankrat. En form av överförmyndarfunktion fanns också, i äldre tider av de Äldste i Uddevalla stad samt också av Serafimerorden Gillet som bland annat såg till att direktören skötte sina plikter och hade översyn över den pedagogiska verksamheten. På senare tid, när detta gillet upplöstes och även de Äldste slutade existera, var det i stället de regelrätta

²⁶ Granfelt, 1926, s.11-18. Se även Jacobowsky, 1958, s.9-11.

²⁷ Granfelt, 1926, s.23.

²⁸ Granfelt, 1926, s.22-27.

skolmyndigheterna och Uddevalla stadsfullmäktige samt Uddevalla rådhusrätt och Högsta domstolen som stod för den funktionen.

Knape hade även sett till att skriva in diverse förmåner för lärare, vilket angivits i forskningsläget. Även förmåner för hantverkare på området, vilka i äldre tider på Gustafsberg var befriade från värvning och utskrivning, och andra liknande förmåner fanns. Detta för att hjälpa barnhusinrättningen och även vara attraktiv för de olika personalgrupperna för att på så sätt hålla en hög standard vid inrättningen.²⁹ På skolan arbetade, förutom lärarna och hantverkarna, en husmor och naturligtvis direktören.

När det gäller skatter så hade barnhusinrättningen ganska omfattande skatteprivilegier för en stor del av sitt kapital. Detta beroende på att man hade köpt säteriet Gullmarsberg och på så sätt skaffat sig dessa privilegier genom den tidens skatteregler. Det övriga kapitalet som man innehade bestod av en utlåningsfond och avkastning på Gustafsbergs egendom och badort, vilka för övrigt inte var skattebefriade.³⁰

Livet i övrigt för eleverna på barnhusinrättningen var inte bara fyllt av krävande studier och hårt slit, även om det naturligtvis var en stor del av det. Det fanns även tid till lekar, bad, utflykter och ett och annat upptåg. Gamla elever som återgett sina skolminnen har talat om traditioner med byggande av olika slags kojor och andra gömställen, lekar där man hade "indiankrig", soldatlekar och diverse bataljer med "uddevallpojkar", vilka man bland annat kunde stöta på vid kyrkobesöken på söndagarna, förekom också. Även teateruppvisningar danser och andra sociala sammanhang redogörs det för. Men även allvarligare traditioner i form av pennalism förekom till en viss del. Dessa traditioner beskrivs inte i allvarligare sammanhang utan föreföll mera röra sig om mer harmlösa riter så som att putsa de äldres skor och visa mod genom att, mitt i natten, besöka en plats på området alldeles ensam och så vidare.³¹

Kosten på barnhusinrättningen är något de gamla eleverna talar en hel del om. Matens kvalitet skiftade under åren beroende på vem som tillagade den, men "vidbränd frukostvälling"³² förekom tydligen ganska ofta och i redogörelserna för maten framstår den i många av fallen som väldigt enkel och ibland ganska sparsam. Trots detta förefaller i alla fall ingen svält ha förekommit enligt redogörelserna, kanske mer en önskan om mer varierad mat och ibland lite mer välsmakande likaså.³³

Kläderna eleverna bar har också varierat genom åren, de har dock alltid bestått av enhetliga kläder i form av en uniform. Modeskiftningar och olika praktiska aspekter har påverkat dess förändringar, likaså årstiderna efter vilka man självklart också gjorde vissa förändringar i klädedräkten. Dock anges det att varken skjortor, kalsonger, vantar eller överrock fanns att tillgå många tider, något att reflektera över när det handlar om kalla vintrar. Det mest karakteristiska för klädedräkten har utgjorts av hatten, som även den varierat genom åren men alltid haft en framträdande roll.³⁴

²⁹ Granfelt, 1926, s.48-57, s.66-69.

³⁰ Granfelt, 1926, s.58-59.

³¹ Granfelt, 1926, s.199-222.

³² Granfelt, 1926, s.222.

³³ Granfelt, 1926, s.222-230.

³⁴ Granfelt, 1926, s.230-237.

Boendet bestod av sovsalar och klassrum, i senare delen av skolans existens hade man även tillgång till ett vardagsrum. De var mycket trångbodda och det var inte ovanligt att 15 elever, av ca 30 totalt, delade på en sovsal. Inredningen var ganska primitiv med enkla sängar och ett stort bord med tillhörande bänkar mitt i rummet avsedda för studier, samt enkla skåp där pojkarna förvarade sina få tillhörigheter. Badrum, eller snarare tvättrum, fanns också likaså bibliotek och vardagsrum under nyare tider. Det antyds att pojkarna ofta och mycket vistades utomhus i den vackra naturen och därför hållit sig hälsosamma och friska, och haft mycket glädje av detta varför de inte i så hög utsträckning saknat inomhusytor.³⁵

Gustafsbergs barnhusinrättning kom alltså, under lite olika former, att bedrivas fram till 1924. Efter det fungerade stället, fram till 1975, som internat för pojkar som kom att fortsätta sina studier vid skolor inne i Uddevalla.³⁶

3.2 Badorten

Gustafsbergs barnhusinrättning bedrev även badortsverksamhet. Ledningen för barnhusinrättningen var noga med att hålla isär de båda verksamheterna då man inte vill utsätta pojkarna för badortens aktiviteter. Den funktion som hela tiden förblir stiftelsens huvudverksamhet är barnhusinrättningen, badortens ”vara eller inte vara” diskuteras livligt genom åren men är hur som helst en framgångsrik badort under en betydande period, främst under 1800-talet, vilket även stiftelsen uppmärksammar och tar vara på och på så sätt har även denna verksamhet ekonomisk betydelse för barnhusinrättningen. Den ursprungliga idén till en badhusinrättning fick direktionen för skolan från Tyskland där liknande badinrättningar fanns.

Hälsobrunnen, som man kan säga är föregångaren till badorten, upptäcktes på 1720-talet. Dess förtjänster utreds av Jacob Boëthius, stadsläkare i Göteborg och befinns vara av yppersta kvalitet. Även Linné undersökte vattnet och fann det vara ”starkt af Mineral”³⁷, något man får förmoda var positivt.

Det riktiga startskottet för badorten var den dåvarande kronprinsens Gustafs besök år 1804. Endast fem år gammal fick han ett översvallande mottagande med sång av barnhusbarnen och allehanda festligheter. Sedan utgången på kronprinsens besök befunnits vara mycket gott fick badorten ett bra rykte och fler människor började visa intresse för densamma, inte minst personer ur de högre klasserna, men även mindre bemedlade personer vilka man bland annat tog emot som så kallade fattigbadare.³⁸

Badortens glansperiod inleds dock 1814 då den dåvarande kungen Karl XIII och hans drottning Hedvig Elisabeth Charlotta besökte Uddevalla och Gustafsberg i samband med kungens förhövanden i Norge. Med i följet var även kronprins Karl Johan och hans son arvfursten Oscar. Då badorten fick avnjuta den kungliga glansen under en längre tid var detta den bästa tänkbara

³⁵ Granfelt, 1926, s.237-239.

³⁶ Gustafsbergsstiftelsen, <http://www.gustafsbergsstiftelsen.se/historik>, (2010-01-07).

³⁷ Jacobowsky, 1958, s.17.

³⁸ Jacobowsky, 1958, s.22-25.

reklam man kunde uppbringa och nu, om inte förr, fick landets elit upp ögonen för denna förnämliga badort.³⁹ Badortens glansperiod pågår till 1840-talet då den avslutas med besöken av Esaias Tegnér. På 1800-talets mitt infaller en nedgångsperiod som sedan bryts av i och med att Gustafsberg får järnvägsförbindelse med Göteborg och Stockholm. Vid den tidpunkten genomförs också en upprustning av parken samt utvidgning och förbättringar av byggnader på området. Badgästerna vid den här tiden var inte längre lika celebra utan bestod av medelklass och då inte minst uddevallabor som befinner sig på Gustafsberg som sommarnöje. I början på 1900-talet smälter badorten ihop med havsbaden och sedan blir Gustafsberg kulturresevat.⁴⁰

Miljön och alla vackra naturscener beskrivs ofta i samband med Gustafsberg, likaså rekreation och nöjesliv. Än idag används platsen i samma syften. Studentbaler, nationaldagsfirande och bröllop är några aktiviteter som försiggår på Gustafsberg i dessa dagar. Uddevallabor och tillresta turister har fortfarande möjlighet att besöka parken, uppskatta de byggnadsminnesförklarade husen, ta en fika på kaféet eller en glass på en bänk vid vattnet. Varmbadhuset fungerar i dag som vandrarhem och i societetshuset firas bröllop. Även privatpersoner hyr bostäder på Gustafsberg, de förvaltas också av stiftelsen. Att ta båten ut till Gustafsberg från Uddevalla centrum är idag, precis som på badortens glansdagar, en härlig sommarupplevelse.

4 Undersökning

I själva undersökningsdelen av denna uppsats kommer de angivna frågeställningarna rörande hur skolans stadgar såg ut under senare halvan av 1800-talet - närmare bestämt 1865-1885, hur en kursplan/läroplan kunde se ut och hur ämnena var fördelade samt vilka, ett representativt urval av, barnen som gick på skolan var under en period på senare halvan av 1800-talet och vad de gjorde efter examen att undersökas och redogöras för. Gustafsbergs barnhusinrättning kommer i texten refereras till i sitt fullständiga namn, men även som barnhusinrättningen, inrättningen, barnhuset eller skolan.

4.1 Skolstadga på Gustafsberg år 1865

Gustafsbergs barnhusinrättnings skolstadgar varierade genom åren. Behoven ändrades, både i samhället och på skolan, och man anpassade sina stadgar utefter det. Den stadga som valts ut i undersökningen är från 1865 och den är mycket tydlig i vad som skulle gälla för skolan och dess verksamhet vid den tidpunkten.

Man hade vid den här tiden två lärare till sitt förfogande och de kunde på så sätt dela upp undervisningen mellan sig på lämpligt sätt. Stadgedokumentet anger att eleverna, eller

³⁹ Jacobowsky, 1958, s.32-40.

⁴⁰ Elisabeth Mansén, *Ett paradís på jorden - Om den svenska kurortskulturen 1680-1880*, 2001, s.77-80. Se även Gustafsbergstiftelsen red. Viveca Overland, *Gustafsberg - Sveriges äldsta badort*, 2007, s.18-19, s.28-29.

"lärjungarne" som de kallades, skulle delas in i två klasser vilka båda skulle innehålla två avdelningar eller läxlag. Den "nedre" klassen med de yngsta eleverna kallade man den första klassen och den "övre" med de äldre eleverna kallade man för den andra klassen.⁴¹ Varje klass hade vid varje lektionstillfälle sin egen lärare och enda gångerna de båda klasserna undervisades tillsammans var vid särskilda undantagsfall som till exempel kunde vara allmänna katekesförhör. Däremot, vilket man var väldigt noggranna med att understryka, skulle de båda så kallade avdelningarna inom varje klass ha rätt till gemensam undervisning i alla de ämnen där det kunde ske så att inte någon av avdelningarna skulle få mindre undervisning än den andra och på så vis olika kunskapsgrader. Förslagen till dessa läsordningar framlades vid varje läsårs början av förste läraren och fastställdes av direktionen för skolan.⁴²

Undervisningen vid barnhusinrättningen skulle, enligt stadgan, sträcka sig så långt att den ungefärligen skulle motsvara undervisningen vid den tidens femklassiga elementärläroverk på den reala linjen.⁴³ Detta blir lite otydligt då man med detta faktiskt menar läroverkens fem lägre klasser och inte gymnasiet, som det är lätt att med dagens ögon tolka det som. Den första klassen vid inrättningen skulle motsvara den första på det statliga läroverket, den andra skulle motsvara den andra och tredje klassen och den tredje skulle motsvara fjärde och femte klassen vid läroverket. På så sätt kunde de inskrivna eleverna inhämta kunskaper under de åren som de tillbringade på barnhuset motsvarande de kunskaper som inbringades vid de statliga läroverken. I vissa fall studerade även Gustafsbergseleverna vidare på gymnasienivå, efter tillägnande av ytterligare kunskaper för att ha behörighet för liknande studier, men lång ifrån alla gick den vägen. På 1800-talet hade de tidigare åtskilda skolnivåerna slagits samman till ett läroverk. Det gamla systemet där man brukade individuell studiegång byttes ut till förmån för den sammanhållna klassen. I stället hade man en individuell prövning vid läsårsskiftet, med kravet godkänt i alla ämnen, för en uppflyttning till nästa klass.⁴⁴ Något som även känns igen på Gustafsberg. I *Bobusläningen*, den lokala tidningen, kan man läsa om ett examenstillfälle vid skolan som hölls den 23 juni 1881. Där står bland annat;

Examen å Gustafsbergs barnhus i tisdags afhöordes med lifligt intresse af en mängd åhörare. Barnen wisade goda kunskaper och besvarade raskt och redigt de till dem ställda frågorna i samtliga kunskapsämnen[...]. Sedan examen i de egentliga skolämnena war avslutad, utförde eleverna flere fosterländska sånger i trestämmig kör[...].⁴⁵

Därtill går det att läsa om examensförrättningar vid ett flertal andra tillfällen, och också om premier som delats ut till särskilt duktiga pojkar vid samma tillfällen.⁴⁶

Vidare när det gällde examinationerna uppger stadgan att uppflyttning till högre klass inte fick ske förrän de uppsatta målen var genomgångna och "fullkomligt väl inhemtadt"⁴⁷. De elever som fick

⁴¹ Någon gång under de undersökta åren inrättar man en tredje klass - den "mellersta" klassen. I den undersökta stadgan står detta ej angivet men framkommer däremot i den undersökta kursplanen i nedanstående kapitel.

⁴² Gustafsbergsstiftelsens arkiv nr. 1, F2a:7, *Handlingar rörande barnbuseleverna 1804-1923 - Skolstadga å Gustafsberg 1865*.

⁴³ Gustafsbergsstiftelsens arkiv nr. 1, F2a:7, *Handlingar rörande barnbuseleverna 1804-1923 - Skolstadga å Gustafsberg 1865*.

⁴⁴ Hartman, 2005, s.34-35. Se även Granfelt, 1926, s.148-151.

⁴⁵ Bohusläns föreningsarkiv, film nr.3, *Bobusläningen 23 juni 1881*.

⁴⁶ Bohusläns föreningsarkiv, film nr.3, *Bobusläningen 4 april 1881- 29 juni 1882. Samt Bobusläningen 14 juni 1888*.

⁴⁷ Gustafsbergsstiftelsens arkiv nr. 1, F2a:7, *Handlingar rörande barnbuseleverna 1804-1923 - Skolstadga å Gustafsberg 1865*.

godkänt att flytta upp en klass skulle få detta tillkännagivet vid examensdagen vid läsårets slut, det understryks att detta skulle göras på ett högtidligt sätt. De elever som inte klarat av de obligatoriska kurserna i tid fick inte flytta upp en klass, utan fick stanna kvar i sin gamla klass tillsvidare men utan att få sin totala tid vid barnhusinrättningen förlängd.⁴⁸

Examen skulle förrättas vid läsårets slut och bevittnas av fem personer som blivit utsedda av direktionen till detta uppdrag. Två av de utnämnda personerna skulle vara två speciella inspektörer som hade utsetts att med jämna mellanrum hålla olika kontroller på skolan gällande standard och skötsel, både gällande undervisningen och omhändertagandet av pojkarna och deras uppfostran med allt vad det innebar. Även direktören för barnhusinrättningen var tvungen att delta vid alla examinationer tillsammans med de andra utnämnda personerna. En så kallad examenskatalog innehållande betyg, kursförteckning och flyttningslista skulle ha upprättats av lärarna och tilldelas examensvittnena samt placeras för förvaring i skolans arkiv.⁴⁹

De personer som deltagit som vittnen vid examinationen skulle "undfågnas med en tarflig middag i barnhusets matrum"⁵⁰, en lite lustig detalj att notera att middagen skulle vara just "tarflig", det vill säga enkel, och inte en påkostad historia som skulle varit mer ansträngande för skolans budget. De andra närvarande, såsom gratialister och andra familjemedlemmar eller på annat sätt anhöriga till eleverna, skulle även de få "erhålla någon förplägning"⁵¹. Detta av ännu enklare natur får man förmoda.

De två, ovan nämnda, inspektörerna kontrollerade som angivits undervisningen och barnens uppfostran. De var båda medlemmar av direktionen och hade utsetts av densamma för detta uppdrag. Dessa herrar, och det var just herrar de skulle vara och inte damer, kunde om de ville ta med ytterligare en person vid inspektionerna om de ansåg att de behövde experthjälp av något slag. Det uttrycks tydligt i stadgan att de skulle kontrollera så inte några avvikelser från densamma hade gjorts i undervisningen. Denna inspektion skulle också hållas helt skild från den ekonomiska besiktningen.⁵² Något man får anse tydligt visar på att man var mån om att kvaliteten på undervisningen var viktig för skolan, helt i enlighet med Knapes vilja.

Läroämnena på barnhusinrättningen, och deras indelning, kommer att gås igenom mer utförligt i avsnittet om kursplaner. Hur som helst är det viktigt att notera att stadgan tydligt tar upp vilka dessa läroämnen som ska studeras är och även hur mycket tid som skulle spenderas på studierna. Här nedan redovisas för de, i stadgan, uppsatta läroämnena:

Kristendom, modersmålet, främmande levande språk - företrädesvis tyska och engelska, matematik, naturvetenskap, historia, geografi och välskrivning. Dessutom undervisades i gymnastik och militärovingar, musik och sång samt teckning. Vid eventuell undervisning i latin, vilket inte upptogs på läsordningen, skulle alltid särskilda skäl anges och en prövning med eventuellt godkännande av direktionen göras innan någon undervisning skedde i detta ämne.⁵³

⁴⁸ Gustafsbergstiftelsens arkiv nr. 1, F2a:7, *Handlingar rörande barnhuseleverna 1804-1923 - Skolstadga å Gustafsberg 1865.*

⁴⁹ Gustafsbergstiftelsens arkiv nr. 1, F2a:7, *Handlingar rörande barnhuseleverna 1804-1923 - Skolstadga å Gustafsberg 1865.*

⁵⁰ Gustafsbergstiftelsens arkiv nr. 1, F2a:7, *Handlingar rörande barnhuseleverna 1804-1923 - Skolstadga å Gustafsberg 1865.*

⁵¹ Gustafsbergstiftelsens arkiv nr. 1, F2a:7, *Handlingar rörande barnhuseleverna 1804-1923 - Skolstadga å Gustafsberg 1865.*

⁵² Gustafsbergstiftelsens arkiv nr. 1, F2a:7, *Handlingar rörande barnhuseleverna 1804-1923 - Skolstadga å Gustafsberg 1865.*

⁵³ Gustafsbergstiftelsens arkiv nr. 1, F2a:7, *Handlingar rörande barnhuseleverna 1804-1923 - Skolstadga å Gustafsberg 1865.*

Varje vecka skulle man ha 32 undervisningstimmar, i de timmarna ingick inte undervisningen för gymnastik, militärövningar, musik eller sång. Ett ganska fullt schema med andra ord. Lästimmar, för inläsning av läxor, var fördelade under dagen på detta sätt: varje morgon mellan kl 7-8 och varje förmiddag mellan kl 11-12 samt om eftermiddagarna fyra dagar i veckan mellan kl 15-17. Något som ytterligare spädde på arbetsbördan. Varje morgon skulle dessutom börjas med bön, bibelläsning och sång före kl 7 och varje kväll avslutades läsningen med bön och sång.⁵⁴

Läsåret var förlagt att börja vid mitten av juli månad på den dag som vid föregående examen, av direktören på förste lärarens förslag, bestämts och skulle avslutas med examen omkring den 15 juni. Loven var förlagda på tre veckor vid jul, från och med julveckan till veckan efter trettondehelgen. En vecka hade man vid påsk, vid pingst endast helgdagarna samt pingstafton. På sommaren var det lov från examensdagen till mitten av juli månad. Någon vidare ledighet medgavs inte men däremot kunde man under sommaren någon gång, då vädret tillät, göra botaniska exkursioner under läraröverinseende. Exkursionerna kunde även bestå av uppmätning av ett fält, eller annan sysselsättning, som man ansåg kunde vara bra för ungdomarna och både fundera undervisande och uppfriskande.⁵⁵ Aktiviteten att mäta upp ett fält, vilket kan tyckas vara lite annorlunda, står speciellt uttryckt i stadgan vilket gör att det är lätt att förmoda att just denna aktivitet var en ansedd värdefull sysselsättning för ungdomarna vid dessa tillfällen, anser jag.

I stadgan är även kriterierna för besökande av gudstjänst upptagna. Den angav att eleverna skulle delta på gudstjänsterna hållna i Uddevalla stads kyrka, tillsammans med en lärare, vid varje tillfälle så länge väderleken tillåter. Vid, vad man kallade laga förfall, kunde man tillåtas avstå från detta men i sådana fall skulle en gudstjänst förrättas i skolans lärarrum av förste läraren med samtliga barn närvarande.⁵⁶

4.2 Kursplan och läroplan för undervisningen 1868-1881

Precis som med stadgan har kurs- och läroplanerna vid Gustafsbergs barnhusinrättning varierat under årens lopp. De undersökta kurs/läroplanerna är, som tidigare angivits, utvalda de specificerade åren som berör undersökningen och på så sätt av stor vikt för densamma. Inte minst för att de på ett fullgott sätt redogör för, och ger en bra bild av, hur undervisningen bedrevs på skolan. Begreppen kurs- och läroplaner går in i varandra och det framgår att skolan, vid olika tillfällen, valt att kalla dem vid dessa två namn. Av den anledningen undersöks de båda som en helhet, vilket innebär att de kompletterar varandra, och ger tillsammans den information som eftersöks för undersökningen.

⁵⁴ Gustafsbergssktiftelsens arkiv nr. 1, F2a:7, *Handlingar rörande barnhuseleverna 1804-1923 - Skolstadga å Gustafsberg 1865.*

⁵⁵ Gustafsbergssktiftelsens arkiv nr. 1, F2a:7, *Handlingar rörande barnhuseleverna 1804-1923 - Skolstadga å Gustafsberg 1865.*

⁵⁶ Gustafsbergssktiftelsens arkiv nr. 1, F2a:7, *Handlingar rörande barnhuseleverna 1804-1923 - Skolstadga å Gustafsberg 1865.*

4.2.1 Kriterier för lärarna

Den undersökta kurs/läroplanen inleds med ett PM där arbetsordningen för lärarna, och speciellt för förste läraren, fastställs. Även fördelningen av timmar för första läraren, som i slutändan ska bli 30 timmar, räknas ut och anges. Det går att läsa att dennes undervisningsskyldighet som förste lärare varierade i de olika klasserna och ämnena. Ämnet kristendom skulle undervisas i fyra timmar i den första klassen, tre timmar i den andra och två timmar i den tredje. Modersmålet skulle också tillfördelas sina timmar och då gällde fem timmar i andra klassen och fyra timmar i den tredje. När det gällde historia och geografi fördelades det med fyra timmar i andra klassen och tre timmar i den tredje klassen. Tyska språket, med fyra timmar, skulle endast tillfördelas timmar till den tredje klassen. Botanik däremot skulle endast tilldelas andra klassen som fick en timma i detta ämne.⁵⁷

Vidare kan man läsa om att förste läraren dessutom skulle rätta skrivövningar, förutom de engelska, som genomförts i andra och tredje klassen. Han skulle även förrätta morgonbön och oftast också aftonbön. Utöver de undervisningsskyldiga plikterna skulle han även utöva den närmaste tillsynen och uppsikten över elevernas uppförande och beteende med allt vad det kunde tänkas innebära. Dock hade han rätt att få hjälp med detta av kollegor och husmoder, som även fanns på skolan.⁵⁸

För att ytterligare visa på och tydliggöra vad som krävdes av lärarna och vilka kunskaper de förväntades inneha är det av intresse att även redogöra för vissa av kraven som Serafimerorden gillet/sällskapet ställde på dem. När det gällde de teknologiska kunskapsämnena var kraven ganska höga. Endast en elev från "Chalmeriska Institutet" var gott nog, men endast under de förutsättningarna att han erhållit betygen godkänt i kemi, fysik, matematik, algebra, lineärritning, frihandsteckning samt arbete i verkstaden. En kandidat med dessa meriter, ansåg man, kunde förmedla en god undervisning i allt som hör till matematikens område såsom planimetri, stereometri, trigonometri samt serier och logaritmer, aritmetik och algebra. Man angav också att en person med dessa kvalifikationerna på bästa sätt skulle kunna sysselsätta eleverna halva dagen och vara ett bra komplement till den förste läraren.⁵⁹

Likaså kan en annons angående en utannonserad ledig lärartjänst på inrättningen tjäna som åskådliggörande av kriterierna för vad en sådan tjänst innebar. Tjänsten som utannonserades var som andre lärare och dennes åliggande skulle vara att verka som huvudlärare i matematik och naturlära, undervisa i ritning samt leda övningarna i gymnastik och slöjd. Dessutom ingick det att, tillsammans med de andra lärarna, delta i den allmänna uppsikten över barnen. Det angavs också att vissa förmåner ingick i tjänsten. Förmånerna var en lön på 700 kr om året samt fri kost och bostad.⁶⁰

⁵⁷ Någon gång under de undersökta åren inrättas man en tredje klass - den "mellersta" klassen, vilken nu i stället är kallad andra klassen medan övre klassen är den tredje. I den undersökta stadgan står detta ej angivet men framkommer däremot i den undersökta kursplanen.

⁵⁸ Gustafsbergstiftelsens arkiv nr. 1, F2a:9, *Handlingar rörande barnbuseleverna 1804-1923 - Kursplaner för undervisningen.*

⁵⁹ Gustavsbergstiftelsens arkiv nr. 1, E2, *Inkommande brev från Kungliga maj:t och Serafimerordenssällskapet 1835-1876.*

⁶⁰ Bohusläns föreningsarkiv, film nr. 3, *Bobusläningen 14 april 1881.*

4.2.2 Allmänna bestämmelser

Kursplanen fortsätter med en redogörelse för allmänna bestämmelser. De anger att intagningen till skolan endast skulle äga rum vid läsårets början, förutom i de fall där en elev redan vid examensdagen visade sig kunna delta i undervisningen i någon av klasserna och i de fallen kunde antagas till skolan redan vid det tillfället. Ett av kraven för detta var att en elev som skulle givas inträde till "nedersta" klassen var tvungen att behärska "försvarlig innantilläsning"⁶¹.

4.2.3 Kriterier för "nedersta klassen"

Det fanns speciella kriterier som var tvungna att uppfyllas av eleverna för att en flytt till nästa klass skulle godkännas. Kursplanen börjar med redogöra för kriterierna som gällde för den "nedersta", eller första, klassen. Dessa kriterier angav att kristendom skulle ha studerats fyra timmar i veckan. Bland annat skulle kunskaper om gamla och nya testamentet vara inhämtade, samt valda psalmer genomgångna. Modersmålet var det ämnet som fick det största antalet timmar med sina sju. Här skulle bland annat ingå mekanisk innantilläsning, innanläsning med återgivning av det inlästa, grammatik och rättstavning. Fyra timmar i veckan tilldelades aritmetiken. Bland annat skulle i detta ingå huvudräkning, abstrakta och konkreta tal, bråk och decimalbråk. Geometri skulle studeras endast två timmar i veckan, här skulle bland annat ingå studier i geometrisk åskådninglära. Även ämnena historia och geografi skulle endast studeras två timmar var. I historia ämnet skulle bland annat ingå kunskap om fäderneslandet. Ämnet naturlära tillägnades tre timmar i veckan och här skulle bland annat ingå införskaffande om kunskaper om människan och allmän naturlära. Linearritning fick fyra timmar i veckan till sitt förfogande. Välskrivning var något man ägnade sig åt fyra timmar i veckan, här lade man alltså ner mer timmar än på till exempel historia och geometri.⁶²

4.2.4 Kriterier för "mellersta klassen"

Likadana kriterier fanns för den mellersta klassen. Här angavs det att kristendom skulle studeras tre timmar i veckan och att det i detta ämne bland annat skulle ingå fortsättning och repetition av första klassens kurs samt den bibliska historien. Modersmålet skulle här studeras fem timmar i veckan, till skillnad från den nedersta klassen där timantalet var sju. Trots det var modersmålet och engelskan, där man även skulle tillägna ämnet fem timmar, de mest omfattande ämnena för denna klassen. I modersmålsundervisningen skulle bland annat ingå form- och satslära, innantilläsning, rättstavning och lättare uppsatser och i engelska undervisningen formläran och det förnämsta av syntaxen samt läsövningar. Välskrivning fick här, till skillnad från i nedersta klassen, fyra timmar till sitt förfogande medan linearritning fick tre timmar i mellersta klassen till

⁶¹ Gustafsbergstiftelsens arkiv nr. 1, F2a:9, *Handlingar rörande barnbuseleverna 1804-1923 - Kursplaner för undervisningen.*

⁶² Gustafsbergstiftelsens arkiv nr. 1, F2a:9, *Handlingar rörande barnbuseleverna 1804-1923 - Kursplaner för undervisningen.*

I de fallen där källmaterialet ej gått att tyda fullständigt, eller i de fallen där det saknas uppgifter, anges ej specificerat i redogörelsen om vad som ingår i de olika undervisningsämnena.

skillnad från nedersta där den fick fyra. Aritmetik skulle studeras tre timmar i veckan vid mellersta, alltså en timma längre än vid nedersta. Geometri fick här tilldelat sig fyra timmar i veckan, vilket innebar två timmer mer än i nedersta. Ämnena historia och geografi hade i mellersta klassen ökat med två timmar och studerades således i fyra var, här skulle bland annat ingå fortsättning och avslutning av fäderneslandets historia samt Europas geografi. Ämnet naturlära hade i mellersta klassen oförändrat tre timmar tilldelat sig.⁶³

4.2.5 Kriterier för "översta klassen"

Tyvärr skiljer sig detta dokumentet något från de andra. Det dokument där timmar skulle stått angivna förefaller vara förlorat och därför finns endast uppgifter om ämnen, läroböcker och till viss del uppgifter om vad som ska läsas. Angivna timmar saknas dessvärre helt. Eftersom denna undersökning inte skulle bli komplett utan en redovisning av kriterierna för den "översta klassen" redogörs här för dessa aspekter på kriterierna för densamma under de angivna förutsättningarna där endast ämnena som sådana kan diskuteras och därför ej någon jämförelse mellan antalet timmar kan göras.

I kristendomslära skulle ingå studier av evangeliet och katekesen, närmare bestämt Lindbloms katekes. Ämnet svenska språket/modersmålet angav att det i detta ämne skulle ingå sats- och formlära, smärre uppsatser och rättstavsövningar. I ämnet det engelska språket studerade man formlära, 21 stycken av specificerad läsebok samt ytterligare en specificerad lärobok efter det. Historia stod naturligtvis också på dagordningen och i översta klassen ingick bland annat en lärobok som kallades "Nyare Tidens andra tidevarf". Ämnet geografi studerades likaså och här ingick en specificerad lärobok innehållande Osteuropa, Tyskland, Holland, Belgien och Frankrike. Andra ämnen som också studerades var aritmetik, algebra, fysik och mekanik, kemi samt linearring.⁶⁴

4.3 Eleverna vid Gustafsbergs barnhusinrättning

Eleverna som gick på Gustafsbergs barnhusinrättning kunde vara från ca 6 år gamla upp till 16 år. Vanligt förefaller vara, vid en bred översyn, att många var några år äldre än 6 år vid intagningen, vilket även är fallet för de nedan redovisade barnen. Gustafsbergs barnhusinrättning har lämnat efter sig en mycket komplett och intressant barnhuslängd över de inskrivna barnen på skolan. Genom att studera delar av denna kan man bilda sig en uppfattning om vilka eleverna var som gick på skolan och vilken ställning deras fäder hade i samhället via deras yrken. Likaså är andra handlingar, så som elevansökningar till barnhuset och diverse andra handlingar rörande eleverna, till god hjälp ur den aspekten.

⁶³ Gustafsbergsstiftelsens arkiv nr. 1, F2a:9, *Handlingar rörande barnhuseleverna 1804-1923 - Kursplaner för undervisningen.*

I de fallen där källmaterialet ej gått att tyda fullständigt, eller i de fallen där det saknas uppgifter, anges ej specificerat i redogörelsen om vad som ingår i de olika undervisningsämnena.

⁶⁴ Gustafsbergsstiftelsens arkiv nr. 1, F2a:9, *Handlingar rörande barnhuseleverna 1804-1923 - Kursplaner för undervisningen.*

I de fallen där källmaterialet ej gått att tyda fullständigt, eller i de fallen där det saknas uppgifter, anges ej specificerat i redogörelsen om vad som ingår i de olika undervisningsämnena.

4.3.1 Barnhuslängden

I undersökningen har, som angivits i kapitlet rörande avgränsningen i arbetet, ett antal, närmare bestämt åtta, elever som får representera de elever som var inskrivna på inrättningen under de aktuella åren valts ut. Dessa elever lämpar sig väl för detta ändamålet eftersom de uppvisar en bredd, relaterat till barnhuslängden i sin helhet under den aktuella perioden, i fråga om bakgrund och vidare öden efter skoltidens slut. De kommer vidare att presenteras här nedan. (Se även bilaga för en fullständig sammanfattning och uppställning över de undersökta eleverna).

De undersökta eleverna har alla antagits och börjat vid barnhusinrättningen mellan åren 1865-1885. Åldrarna på dessa barnen när de skrevs in vid skolan varierade mellan nio, tio och elva år men de flesta av dem var nio år gamla. Vid intagningen har man noterat fädernas namn, yrke och status. Hälften av de intagna barnens fäder är döda medan två andra har beteckningen f.d. antecknad vid sitt yrke och ytterligare två har mindre välbetalda jobb som arbetare och musikanter. Detta talar för att man vid antagningen av dessa pojkar gått efter kriteriet att de som antages vid skolan ska komma från mindre bemedlade, eller fattiga, hem.⁶⁵

Kravet att, de vid skolan inskrivna, barnen ska vara från Bohuslän blir också bekräftat när det gäller dessa undersökta elever då samtliga kommer från olika orter i Bohuslän. Dock förefaller Uddevalla vara den stad som flest elever hade sin hemvist i, vilket även bekräftas vid en vidare överblick över barnhuslängden som helhet. Detta faktum är i och för sig inte särskilt anmärkningsvärt då Gustafsberg barnhusinrättning faktiskt ligger i Uddevalla och av den anledning torde då kanske detta vara ganska naturligt.⁶⁶

De undersökta eleverna tillbringade mellan två till åtta år vid barnhusinrättningen, dock stannade en majoritet av dem där i sju år. Samtliga, utom två av eleverna, genomförde sin utbildning vid barnhusinrättningen. De två som inte fullföljde sin utbildning gjorde inte det på grund av att den ene eleven blev relegerad till följd av upprepade rymningar medan den andre avled av lungsot och blodstörtning medan han var inskriven vid skolan. Betygen för de, i undersökningen, studerade eleverna såg någorlunda liknande ut. Ingen utmärkte sig med extremt låga betyg, snarare är det så att flera av dem hade goda betyg. Undantaget från dessa är de två som ej fullföljt sin utbildning vid skolan och därför ej heller har fullständiga redovisade betyg eller inga alls.⁶⁷

Sysselsättningen för de undersökta eleverna efter utskrivning från Gustafsbergs barnhusinrättning varierar något. Samtliga, förutom den avlidna eleven, fortsatte sina liv med någon form av yrkesbana och, i vissa fall, vidare utbildning. Flera av dem förefaller ha fortsatt med yrken inom handel eller kontor, en blev sjöman och en länsman. Den elev som blev relegerad visade sig anmärkningsvärt nog ha gått vidare i livet och utbildat sig till tandläkare, vilket han praktiserade i Amerika. Han var dock inte ensam om att emigrera till Amerika, en av de andra eleverna uppgavs ha arbetat som polis i Amerika medan en annan, efter arbete inom handeln, flyttar till Amerika likaså.⁶⁸ Detta kanske inte är så anmärkningsvärt med tanke på att emigration till Amerika var vanligt omkring den undersökta tidsperioden.

⁶⁵ Gustafsbergsstiftelsens arkiv nr.1, D1:2, *Barnhuslängden 1772-1924*.

⁶⁶ Gustafsbergsstiftelsens arkiv nr.1, D1:2, *Barnhuslängden 1772-1924*.

⁶⁷ Gustafsbergsstiftelsens arkiv nr.1, D1:2, *Barnhuslängden 1772-1924*.

⁶⁸ Gustafsbergsstiftelsens arkiv nr.1, D1:2, *Barnhuslängden 1772-1924*.

4.3.2 Elevansökningar till barnhuset

Till barnhuset har det kommit en mängd ansökningar genom åren. Av dem har några, för undersökningen representativa ansökningar, valts ut och analyserats vilka diskuteras här i detta kapitel. Detta för att bidra som ett gott komplement till ovanstående undersökta barnhuslängd. Ansökningarna finns bevarade i arkivet på Gustafsbergsstiftelsen och bidrar i allra högsta grad med värdefull information när det handlar om att skaffa sig en bild av vilka de barn var, och vilken bakgrund de hade, vars ansökningar anlände till barnhusinrättningen. De som skrivit ansökningarna kunde vara en förälder eller släkting till barnet. Oftast var det dock en präst som skrivit dem, antingen direkt via honom själv eller ibland med föräldrarna som avsändare. Anledningen för prästen att skriva ansökningen var ofta att han observerat en studiebegåvad pojke som var mindre bemedlad och på så sätt ansåg barnet kvalificerat för att få chansen att bli inskriven vid barnhuset. Intyg skulle hur som helst alltid medfölja ansökan, både intyg från en präst och från barnets lärare eller liknande. Detta för att på så sätt intyga dels att barnet hade tillräcklig studiebegåvning, Knape hade som ett krav i sitt testamente att pojkarna skulle ha just det, och även att de kom från fattiga hem där de inte kunde bli försörjda och omhändertagna på bästa sätt samt ej heller där få möjligheten till vidare studier.⁶⁹

I inledningen på en ansökan från 18 augusti 1871, som godkändes, kunde det till exempel låta så här:

Till Gustafsbergs respekterade Barnhusdirektion.

Med bifogande af vederbörligt prestbevis, anhåller undertecknad i största ödmjukhet, det respective Barnhusdirektionen täcktes bevilja inträde å Gustafsbergs barnhus för en af mina minderåriga söner Emil Ferdinand.⁷⁰

Ansökan fortsätter att beskriva hur fadern, som är snickaremästare, trots hårt slit och plikttrogenhet inte lyckas tjäna tillräckligt mycket pengar för att kunna försörja hela sin stora familj. Den bestod av hustrun och sju, som det beskrivs, oförsörjda barn som för vilkas vård och uppfostran fadern ensam måste arbeta för. Med det menades förmodligen, anser jag, att han ensam var tvungen att arbeta för att dra in pengar till hushållet och inte att han även var tvungen att ta hand om alla barnen ensam eftersom hustrun fanns närvarande. Ansökan fortsätter att påtala att fadern anser att han under sådana förhållanden inte, trots bästa vilja och stora ansträngningar, klarar av att bekosta alla barnens uppfostran och försörjning så som han vill och borde. På grund av dessa skäl, förklarar han vidare, har han känt sig tvungen till att skicka in denna, allra ödmjukaste, ansökan till direktionen i hopp om att de ska beakta dessa helt sanningsenliga, och ej överdrivna, fakta och godkänna ansökan.⁷¹

⁶⁹ Gustafsbergsstiftelsens arkiv nr.1, E3a:4, *Elevansökningar till barnhuset 1787-1921*. Se även Granfelt, 1926, bilaga 1 *Knapes av Kungl. Maj:t fastställda testamente*. Samt information från Gustafsbergsstiftelsens nuvarande direktör Gunnar Klaesson.

⁷⁰ Gustafsbergsstiftelsens arkiv nr.1, E3a:4, *Elevansökningar till barnhuset 1787-1921*.

⁷¹ Gustafsbergsstiftelsens arkiv nr.1, E3a:4, *Elevansökningar till barnhuset 1787-1921*.

De, för alla ansökningar, obligatoriska bilagorna består av en bilaga från en skolfröken som intygar att pojken ansökan berör har "under sin lärotid i undertecknads skola uppfört sig höfligt och anständigt samt kan läsa rätt bra innantill"⁷². Att kunna läsa innantill var ytterligare just ett krav som ställdes på de ansökande eleverna för att de skulle bli antagna.⁷³

Den andra bilagan som hör till ansökan är det så kallade prästbeviset som krävdes. I det intygas att fadern, och hans hustru, som söker platsen för sin son är fattiga och har sju minderåriga barn som de ej klarar av att försörja på bästa sätt. Det bekräftas också med namn på pojken vad han heter, alltså ett bevis för att uppgifterna i faderns brev är korrekta, och att prästen rekommenderar att denna pojke bör få förmånen att antagas till barnhuset på väsentliga och korrekta grunder. Något som alltså i detta fallet gjordes.⁷⁴

I en annan av ansökningarna till barnhuset är det en änka som är avsändaren. Hon beskriver hur hon ensam inte klarar av att försörja alla sina barn efter hennes makes död och därför, för sin studiebegåvade sons räkning, söker en plats på barnhuset. Även denna ansökan innehåller bilagor med prästbevis och intyg på pojkens studiebegåvning.

I ytterligare en ansökan är det en präst som direkt författat själva ansökan. Han rekommenderar att en pojke, som är föräldralös och bor hos sin moster, bör antagas till barnhuset på grunderna att han har studiebegåvning och är fattig och föräldralös.

Dessa båda, ovanstående, ansökningarna godtogs också av direktionen. Det finns även liknande ansökningar i arkivet som inte antogs. I de fallen var anledningarna till det att pojkarna inte bodde i landskapet Bohuslän vilket var ett av kraven i Knapes testamente.⁷⁵

4.3.3 Hemförlovningslistor

De så kallade hemförlovningslistorna är också en källa att använda sig av när det gäller att ta reda på var barnen befann sig under loven från skolan och på så sätt vilken bakgrund de hade. Alla hade inte ett eget hem att åka till utan kunde få bo hos släktingar och bekanta. De som hade familjer var naturligtvis hos dem i första hand när de hade tillfälle till det.

Listorna, som här får visa exempel från andra elever än de tidigare undersökta 8, redogör bland annat för en elev som bodde hos en moster i Uddevalla under ett lov. En annan elev ska spendera lovet hos Major Edling, också han i Uddevalla och ytterligare en hos släktingar i Bro. En pojke åker hem till sin moder i Uddevalla medan en annan åker till sin fader i Lysekil och en tredje till sin mormor och morfar i Fjällbacka.⁷⁶ Mönster som bekräftar tidigare redogjord härkomst och bakgrund för olika elever, anser jag.

⁷² Gustafsbergstiftelsens arkiv nr.1, E3a:4, *Elevansökningar till barnhuset 1787-1921*.

⁷³ Gustafsbergstiftelsens arkiv nr. 1, F2a:9, *Handlingar rörande barnbuseleverna 1804-1923 - Kursplaner för undervisningen*.

⁷⁴ Gustafsbergstiftelsens arkiv nr.1, E3a:4, *Elevansökningar till barnhuset 1787-1921*.

⁷⁵ Gustafsbergstiftelsens arkiv nr.1, E3:a4, *Elevansökningar till barnhuset 1787-1921*. Se även Granfelt, 1926, bilaga 1 *Knapes av Kungl. Maj:t fastställda testamente*.

⁷⁶ Gustafsbergstiftelsens arkiv nr.1, F2a:4, *Handlingar rörande barnbuseleverna 1804-1923 - Hemförlovningslistorna*.

5 Diskussion

Gustafsbergs barnhusinrättning var, som tidigare nämnts en ganska ovanlig inrättning. Det finns ingen annan inrättning som direkt går att jämföra med Gustafsberg, vilken i praktiken faktisk fungerade som en internatskola, till på köpet Sveriges första vilket Granfelt anger i sin bok, och vilket man också får bekräftat via studier av annan litteratur. Fokus på skolan låg på att ge eleverna, dessa mindre bemedlade pojkar med magistrats och handlandes och hantverkares bakgrund, en utbildning. Grundaren för inrättningen, Anders Knape Hanson, hade i sina kriterier angivit att pojkarna som antogs skulle ha studiebegåvning, komma från fattiga hem och även vara från Bohuslän. Den undersökta stadgan från 1865 bekräftar att man följde dessa kriterier, eftersom de var tydligt inskrivna i densamma. Stadgan visar också tydligt att man lagt stor vikt vid kvaliteten på undervisningen, detta till exempel genom att man noga angivit vilka ämnen som ska läsas, hur de ska fördelas och också hur de ska fördelas mellan lärarna. Allt för att alla elever ska ha samma möjligheter till studier i alla ämnen.

Det undersökta källmaterialet visar också på de höga krav som kunde ställas på lärarnas kunskaper för att de i sin tur skulle kunna förmedla dessa på bästa sätt till sina elever. Även Granfelt tar upp kraven på lärarna och kraven på en bra undervisningskvalitet. Där går det också att se hur man från skolans sida gjorde en anställning vid barnhusinrättningen fördelaktig och extra intressant via diverse olika privilegier som på så sätt skulle locka de rätta personerna att söka anställning på skolan. Dessa fakta blir alla ett bevis för hur man från Gustafsbergs barnhusinrättnings sida var noga med kvaliteten på undervisningen och på så sätt även med att följa dess grundares uppsatta kriterier, anser jag. I och med att man är inriktat på att det ska vara undervisning och lärare av hög kvalitet underlättar man på så sätt för fortsatta studier för sina elever. Dessa ambitioner på verksamheten och eleverna är anmärkningsvärt och en fröjd att notera, enligt min mening. Inte minst med tanke på att man från inrättningens sida faktiskt gjorde en samhällsinsats när man investerade i dessa mindre bemedlade barn och avsåg att även de skulle ha tillgång till vidare studier och en ljusare framtid. Som redogjorts i forskningsläget så var inte alltid fallet att just denna kategori av elever räknades till de som skulle gå vidare med fortsatta studier i det senare 1800-talets skolsystem utan snarare få en slags grundutbildning för att sedan fortsätta direkt ut i yrkeslivet tillhörande de arbetandes skara.

Kurs- och läroplanerna fortsätter att bekräfta hur viktig undervisningsdelen på Gustafsbergs barnhusinrättning var. De utvecklar stadgans uppdelning av läroämnena på så sätt att de noga fördelats och givits tidsangivelser om exakta studietider. Även de uppsatta kriterierna för uppnådda mål inom de olika klasserna i kurs- och läroplanerna tillför ett ytterligare bevis för detta, anser jag. I Granbergs efterforskningar blir detta också bekräftat då han kopplar skolans undervisningsmål med de statliga läroverkens. Allt detta gör att man tydligt kan se att Gustafsbergs barnhusinrättning inte hade som enda mål att bara ta hand om och "förvara" pojkarna, utan även se till att de fick verktyg för framtiden i och med att en utbildning skulle ge dem större chanser till en ljusare framtid. Grundaren Knapes vilja hade också just varit detta, han ville ge pojkar med uppvisad studiebegåvning, men utan de rätta förutsättningarna materiellt, ekonomiskt eller på andra sätt, en möjlighet att kunna göra detta. Knapes testamente, som är bifogad i Granfelts bok, är tydlig med detta och så även Granfelt. De resultat denna undersökning kommit fram till stämmer väl överens med dessa uppgifter.

De elever som antagits till Gustafsbergs barnhusinrättning skulle ha uppfyllt diverse krav. Dessa står nämnda och väl förankrade i det undersökta källmaterialet över skolan. Genom att utföra studier över barnhuslängden, ansökningar till barnhusinrättningen och hemförlovningslistor skapas en vidare bild över vilka förhållande dessa barn kom ifrån och då även att de uppfyllt de olika kraven för en antagning vid skolan. Att de var fattiga, utan vidare förutsättningar för att få en chans till ett korrekt omhändertagande och omvårdnad samt skolgång står i alla fallen klart. Många hade föräldrar som var döda, av de undersökta eleverna hade hälften döda fäder, eller var utan ekonomiska möjligheter att på bästa sätt kunna försörja sina barn. Att bli antagen till barnhuset var en chans till en ljusare framtid, och i många fall de anhörigas enda chans att kunna erbjuda sina barn ett någorlunda liv med allt vad det innebar både utbildningsmässigt och uppfostringsmässigt, men också i en sådan enkel fråga som att få mat för dagen. Detta ser man tydligt i de ansökningsbrev som skrevs och skickades in till barnhusinrättningen. Föräldrar som desperat inte kunde se någon annan utväg på grund av den försörjningsbörda de hade, vilket även andra utifrån - i dessa fallen oftast präster, även uppmärksammat och därför för dessa familjers skull skickat en ansökan till inrättningen.

I Granfelts bok redogör gamla elever för sin tid vid barnhusinrättningen och trots att det inte alltid var ett enkelt liv, i och med höga studiekraV och det faktum att man faktiskt fick spendera största delen av sin barndom någon annanstans än med sina närmaste, så föreföll detta ändå vara ett uppskattat och godtagbart liv. Dessutom förefaller många trevliga stunder med glada barndomsminnen, i och med lekar och annat, också ha förekommit. Det faktum att många av de eleverna som förekommit i denna undersökning faktiskt skaffat sig en utbildning, som givit dem möjlighet att gå vidare med olika yrkeskarriärer och på så sätt skapat sig en ljus framtid, blir ett bra bevis på att Gustafsbergs barnhusinrättning lyckats mycket väl med att genomföra sina mål som ställts upp i stadgar, kursplaner och Knapes förordningar, anser jag. Barnhusinrättningen förefaller vara en mycket god institution för samhället, och inte minst för alla invånare i Bohuslän som kunnat erhålla detta stöd, både genom skolgång på inrättningen, men också med de gratialer, och de än i dag utdelade stipendierna, som denna gamla inrättning delat, och fortfarande idag, delar ut.

6 Sammanfattning

Syftet med uppsatsen var att undersöka vilka kriterier man hade på undervisningen på Gustafsbergs barnhusinrättning under senare delen av 1800-talet, närmare bestämt 1865-1885, samt vilka eleverna var som vistades där under den perioden. Detta undersöktes med hjälp av dessa frågeställningar: Hur såg stadgarna ut för Gustafsbergs barnhusinrättning under senare delen av 1800-talet? Hur kunde en kursplan/läroplan vid Gustafsbergs barnhusinrättning se ut under senare delen av 1800-talet? Vilka ämnen läste man och hur var de fördelade? Vilken bakgrund kunde de elever som gick på Gustafsbergs barnhusinrättning under den aktuella tidsperioden komma från och vad ägnade de sig åt efter examen från skolan? Frågeställningarna har besvarats med hjälp av källmaterial från Gustafsbergsstiftelsens arkiv, Bohusläns

föreningsarkiv samt Gustafsbergstiftelsens hemsida och aktuell litteratur. Sättet frågeställningarna har besvarats på har inte varit av kvantitativ och statistiskt natur utan snarare på ett sådant sätt att de, gällande sista frågan, exempel som valts ut består av ett fylligt material som från ett vitt perspektiv varit bra representanter för en större helhet. Stadgan och kursplanen har valts ut på grund av att de tillhört den aktuella tidsperiod som skulle undersökas och vilka också visade sig uppvisa tydliga och klara kriterier. De kriterierna visade sig stämma väl överens med vad grundaren av barnhusinrättningen hade önskat. Således var undervisningens kvalitet av stor betydelse för skolan när man satte upp målkriterierna i de olika ämnena, men också i fråga om de kriterier man ställde på lärarna för att de på så sätt skulle förmedla bästa tänkbara undervisning. De elever som antogs till skolan uppfyllde även de kraven grundaren, och stadgan, ställde på dem. De skulle vara från landskapet Bohuslän och tillhöra fattiga familjer som inte hade möjlighet att ge dem en god grund i livet när det gällde utbildning och uppfostran. Eleverna skulle också kunna klara av en godkänd nivå av innantilläsning för att få tillträde till skolan, detta krav angavs i ansökningsbrevet och bekräftades också i medföljande prästbevis. De skulle också vara pojkar eftersom inga flickor antogs vid barnhuset, de kunde däremot få hjälp i form av gratialunderstöd. Efter examen gick några vidare för ytterligare utbildning, de flesta tog dock olika anställningar och några emigrerade. Gustafsbergs barnhusinrättning var således inte endast en institution där man förvarade fattiga pojkar utan även en skola där god undervisning var av högsta prioritet och ett ställe där man gav dessa barn en chans till en ljusare framtid.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor.

Gustafsbergsstiftelsens arkiv

D1:2 Barnhuslängden 1772-1924.

E2, Inkommande brev från Kungliga Maj:t och Serafimerordensällskapet 1835-1876.

E3a:4, Elevansökningar till barnhuset 1787-1921.

F2a:4, Handlingar rörande barnhuseleverna 1804-1923 - Hemförlovningslistorna.

F2a:7, Handlingar rörande barnhuseleverna 1804-1923 - Skolstadga å Gustafsberg 1865.

F2a:9, Handlingar rörande barnhuseleverna 1804-1923 - Kursplaner för undervisningen.

Tryckta källor

Bohusläns föreningsarkiv - tidningsarkiv

Uddevalla museum bibl.nr 589, *Bohusläningen: 4 april 1881-29 juni 1882, 14 april 1881, 23 juni 1881, 14 juni 1888.*

Elektroniska källor

Gustafsbergsstiftelsen: <http://www.gustafsbergsstiftelsen.se/historik> (2010-01-07).

Litteratur

Gustafsbergsstiftelsen och Bohusläns museum, red. Viveca Overland, 2007: *Gustafsberg: Sveriges äldsta badort*. Uddevalla: Uddevalla Tryckeri AB.

Granfelt, Helge, 1926, *Gustafsbergs Barnhus och badort: jämte Gullmarsberg och underliggande egendomar*. Uddevalla: Hallmans boktryckeri Aktiebolag.

Hartman, Sven, 2005, *Det pedagogiska kulturarvet: Traditioner och idéer i svensk undervisningshistoria*. Värnamo: Fälth& Hässler.

Isling, Åke, 1974, *Vägen till en demokratisk skola: Skolpolitik och skolreformer i Sverige från 1880- till 1970- talet*. Falköping: Gummessons Boktryckeri AB.

Jacobowsky, C. Vilh. 1958: *Gustafsberg :Sveriges äldsta badort*. Stockholm: Malungs Boktryckeri AB.

Mansén, Elisabeth, 2001: *Ett paradys på jorden: Om den svenska kurortskulturen 1680-1880*. Stocholm: Atlantis.

Red. Ohrlander, Kajsa, 1991: *Barnhus: Om räddningsanstalter, barnhem, idiotanstalter, uppfostringsanstalter i Norden från 1700-talet till våra dagar*. Kristianstad: Bohlins Grafiska.

Petterson, Lars, 1992: *Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham: Utvecklingslinjer i svensk folkundervisning mellan feodalism och kapitalism 1809-1860*. Stockholm: Gotab.

Richardson, Gunnar, 1977, 2004: *Svensk utbildningshistoria: Skola och samhälle förr och nu*. Lund: Studentlitteratur

Bilaga

Utdrag ur barnhuslängden vid Gustafsbergs barnhusinrättning

Bilaga

Utdrag ur barnhuslängden vid Gustafsbergs barnhusinrättning

Direktör: Fredrik Signeul

Intagningsdag: nr.484, 20 oktober 1874

Barnets namn: Frans Theodor Lundbom

Födelseår: 26 september 1863 i Brastad

Faderns namn och stånd: Th. J. Lundbom, f.d. lantbrukare

Flit och seder/betyg: *svenska språket a, engelska språket a, historia a, geografi a, tyska språket ab, aritmetik ab, algebra ab, geometri a, allmän naturlära a, fysik ab, kemi a, skrivning ab, ritning ab, slöjd ab, bokföring a*

Utgångstid: 1 augusti 1879

Anställning: På kontor hos Ivar Kullgren i Uddevalla

Direktör: Fredrik Signeul

Intagningsdag: nr.486, 7 maj 1875

Barnets namn: Arthur Verner Svanberg

Födelseår: 18 juni 1866 i Lyse

Faderns namn och stånd: Olof Svanberg, f.d. Kronolänsman

Flit och seder/betyg: *svenska språket AB, engelska språket AB, historia ab, geografi ab, tyska språket AB, aritmetik AB, algebra ab, geometri AB, allmän naturlära AB, fysik AB, kemi AB, skrivning ab, ritning B, slöjd ab, bokföring B*

Utgångstid: 26 juni 1882

Anställning: I handel hos Lysell i Lysekil

Direktör: Fredrik Signeul

Intagningsdag: nr.487, 1 oktober 1875

Barnets namn: Johan Richard Jonsson - Manning (taget senare)

Födelseår: 13 februari 1866 i Uddevalla

Faderns namn och stånd: Andr. Jonsson, bleckslagare, död

Flit och seder/betyg: *svenska språket A, engelska språket ab, historia B, geografi b, tyska språket B, aritmetik B, algebra -, geometri ab, allmän naturlära -, fysik -, kemi AB, skrivning B, ritning ab, slöjd ab, bokföring -*

Utgångstid: 1 juli 1882

Anställning: I handel hos Stranne på Källvik. Sedan till Amerika

Direktör: Svante Natt och Dag

Intagningsdag: nr.490, 5 april 1876

Barnets namn: Carl Otto Ahlenius

Födelseår: 1 juli 1865 i Hjertum

Faderns namn och stånd: J. Ahlenius, länsman, död

Flit och seder/betyg: *svenska språket A, engelska språket AB, historia AB, geografi AB, tyska språket AB, aritmetik AB, algebra a, geometri A, allmän naturlära A, fysik A, kemi AB, skrivning AB, ritning AB, slöjd AB, bokföreling A.*

Utgångstid: 30 juni 1881

Anställning: Fortsatte sina studier vid allmänna läroverket i Göteborg (inkom i 6:e klass). Student 1885. Länsman boende i Fjällbacka

Direktör: Svante Natt och Dag

Intagningsdag: nr.494, 5 augusti 1876

Barnets namn: Nikolaus John Hjalmar Olsson Foselius

Födelseår: 27 december 1866 i Ödsmål

Faderns namn och stånd: Niklas Olsson, skollärare, död

Flit och seder/betyg: *svenska språket , engelska språket , historia , geografi , tyska språket , aritmetik , algebra , geometri , allmän naturlära , fysik , kemi , skrivning , ritning , slöjd , bokföreling . Inga betyg*

Utgångstid: Skild från barnhuset den 8 mars 1878 på grund av upprepade rymningar

Anställning: Till Amerika, tandläkare

Direktör: Svante Natt och Dag

Intagningsdag: nr.498, 16 oktober 1877

Barnets namn: Gustav Albin Ason Rundberg

Födelseår: 21 november 1868 i Lysekil

Faderns namn och stånd: Krist. Ason, snickare, död

Flit och seder/betyg: *svenska språket, engelska språket, historia, geografi, tyska språket, aritmetik, algebra, geometri, allmän naturlära, fysik, kemi, skrivning, ritning, slöjd, bokföreling. Inga betyg*

Utgångstid: Dog på barnhuset 11 april 1884 av lungdot och blodstörtning

Anställning: -

Direktör: Svante Natt och Dag

Intagningsdag: nr.502, 30 september 1878

Barnets namn: Mauritz Hultberg

Födelseår: 2 december 1869 i Uddevalla

Faderns namn och stånd: C.G. Hultberg, musikanter

Flit och seder/betyg: *svenska språket A, engelska språket a, historia a, geografi a, tyska språket -, aritmetik AB, algebra AB, geometri -, allmän naturlära a, fysik a, kemi a, skrivning ab, ritning AB, slöjd B, bokföring B.*

Utgångstid: 16 februari 1886

Anställning: Till sjöss med skeppet "Mariehamn" från Finland, död - förmodligen drunknad

Direktör: Svante Natt och Dag

Intagningsdag: nr.509, 15 augusti 1879

Barnets namn: Carl Albin Lundgren

Födelseår: 11 oktober 1870 i Uddevalla

Faderns namn och stånd: G. Lundgren, arbetare

Flit och seder/betyg: *svenska språket A, engelska språket AB, historia ab, geografi ab, tyska språket AB, aritmetik B, algebra AB, geometri AB, allmän naturlära B, fysik -, kemi -, skrivning B, ritning AB, slöjd AB, bokföring B.*

Utgångstid: 28 juni 1886

Anställning: I handel hos Lysell i Lysekil.

Gustafsbergssiftelsens arkiv nr.1, D1:2, *Barnhuslängden 1772-1924.*

I de fallen där inget betyg i enskilda ämnen finns angivet i barnhuslängden eller i de fall där de ej går att tyda är detta markerat med -. I de fall där inget betyg i något ämne utdelats, som vid dödsfall, är detta angivet med "inga betyg".